

O'RTA OSIYONING XVI – XIX ASRLAR TARIXI TARIXSHUNOSLIGI

Ma'murova Sarviniso Kamoliddin qizi

Farg'ona Davlat Universiteti Tarix fakulteti Tarix yo'nalishi 23.71guruh talabasi

sarvinisomamurova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezisda O'rta Osiyoning XVI-XIX asrlar tarixini o'rganishga qaratilgan tarixshunoslik an'analari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida mintaqada hukm surgan xonliklar davri tarixini o'rganishga bo'lgan yondashuvlar evolyutsiyasi, asosiy tarixiy manbalar va zamonaviy ilmiy konsepsiyalar ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijasida O'rta Osiyo tarixshunosligining asosiy yo'nalishlari, metodologik asoslari va ilmiy muammolari aniqlangan. Mintaqa tarixini yoritishda mavjud bo'lgan turli maktablar orasidagi farqlar va o'xshashliklar tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: O'rta Osiyo tarixshunosligi, Buxoro xonligi, Xiva xonligi, Qo'qon xonligi, XVI-XIX asrlar, tarixiy manbalar, ilmiy konsepsiyalar, mustamlakachilik tarixshunosligi, sovet tarixshunosligi, mustaqillik davri tarixshunosligi.

O'rta Osiyo mintaqasi XVI-XIX asrlar davomida murakkab siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlarni boshdan kechirgan. Bu davr O'rta Osiyoning asosiy qismi hududida uchta yirik davlat tuzilmasi – Buxoro, Xiva va Qo'qon xonliklarining shakllanishi va rivojlanishi bilan xarakterlanadi.

Tadqiqotning dolzarbligi mintaqa tarixini o'rganishga bo'lgan turli xil yondashuvlarni qiyosiy tahlil qilish, bu yondashuvlarning ilmiy asoslarini aniqlash, shuningdek, zamonaviy tarixshunoslikda mavjud bo'lgan kamchiliklar va istiqbolli yo'nalishlarni belgilash bilan bog'liq. O'rta Osiyo tarixini o'rganishga bo'lgan yondashuvlar turli tarixiy davrlarda, turli siyosiy sharoitlarda va turli mafkuraviy tizimlar doirasida shakllangan bo'lib, ular mintaqa tarixini tushunishda har xil talqinlarga olib kelgan. Tadqiqotning maqsadi O'rta Osiyoning XVI-XIX asrlar tarixini o'rganishga

qaratilgan tarixshunoslik an'alarini tizimlash, bu an'analarning shakllanish va rivojlanish bosqichlarini aniqlash, shuningdek, zamonaviy tarixshunoslikdagi ilmiy muammolarni belgilash hisoblanadi.

O'rta Osiyo tarixshunosligini o'rganishda bir nechta asosiy bosqichlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

1. An'anaviy mahalliy tarixshunoslik (XVI-XIX asrlar) – bu davr mobaynida yozilgan asarlar asosan saroy tarixchilari tomonidan yaratilgan bo'lib, ular o'sha davr hukmdorlari faoliyatini ulug'lashga qaratilgan. Bu davrda O'rta Osiyoda tarixnavislik an'analari davom ettirilgan va boyitilgan. XVI-XIX asrlarda yaratilgan “Shayboniynoma”, “Abdullanoma”, “Bahrulasror”, “Tarixi Muqimxoniy”, “Tarixi Rahimxoniy”, “Tuhfat ul-xoniy”, “Zubdat ut-tavorix”, “Gulshannoma”, “Tarixi jadidayi Toshkand” kabi ko'plab tarixiy asarlar o'sha davr voqealarini yoritishda muhim manba hisoblanadi.
2. Rossiya imperiyasi davri tarixshunosligi (XIX asr ikkinchi yarmi – XX asr boshlari) – Rossiya imperiyasi tomonidan O'rta Osiyoning zabt etilishi natijasida mintaqa tarixi Rossiyalik olimlar tomonidan o'rganila boshlandi. V.V. Bartold, A.A. Semyonov, N.I. Veselovskiy, V.L. Vyatkin kabi taniqli sharqshunoslar O'rta Osiyo tarixiga oid muhim tadqiqotlarni amalga oshirdilar. Bu davr tarixshunosligi ko'p jihatdan kolonial mafkura ta'sirida bo'lgan bo'lsa-da, muhim manbalarni to'plash va tahlil qilish borasida katta ishlar amalga oshirildi.
3. Sovet davri tarixshunosligi (1920-1991 yillar) – bu davrda O'rta Osiyo tarixi marksistik metodologiya asosida o'rganildi. Tarixiy jarayonlar asosan sinfliy kurash nuqtai nazaridan talqin etildi. A.Yu. Yakubovskiy, B.G. Gafurov, M.E. Masson, Ya.G. G'ulomov, B.A. Ahmedov kabi olimlar O'rta Osiyo tarixiga oid muhim tadqiqotlarni amalga oshirdilar. Sovet tarixshunosligi milliy an'analarni va diniy omillarni yetarlicha baholamasdan, ko'proq ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarga e'tibor qaratdi.
4. Mustaqillik davri tarixshunosligi (1991 yildan hozirgi kungacha) – mustaqillik yillarida O'rta Osiyo tarixi yangi metodologik asosda, milliy qadriyatlar va an'analarni nuqtai

nazaridan qayta ko‘rib chiqildi. Bu davrda R.G. Mukminova, A.A. Askarov, D.A. Alimova, E. Rtveladze, A. Xodjayev kabi olimlarning tadqiqotlari e‘tiborga loyiq.

O‘rta Osiyoning XVI-XIX asrlar tarixini o‘rganishda quyidagi asosiy manbalar guruhlar mavjud:

Tarixiy asarlar va solnomalar: Hafiz Tanish Buxoriyning “Abdullanoma” (XVI asr) asari Shayboniylar sulolasining vakili Abdullaxon II davridagi voqealarni batafsil yoritib bergan. Muhammad Yusuf Munshining “Tarixi Muqimxoniy” (XVII asr) asari Ashtarxoniylar sulolasi tarixiga bag‘ishlangan. Muhammad Amin ibn Muhammad Zamanning “Tarixi Rahimxoniy” (XVIII asr) asari Buxoro xonligidagi siyosiy voqealarni tasvirlaydi. Muhammad Rizo Ogahiyning “Riyozi ud-davla”, “Zubdat ut-tavorix” va boshqa asarlari Xiva xonligi tarixiga oid muhim manbalar hisoblanadi. Mirzo Olim Mahdum Hojining “Tarixi Turkiston” asari Qo‘qon xonligi tarixiga oid qimmatli ma‘lumotlarni o‘z ichiga olgan.

Sayyohlar va elchilar esdaliklari: Antoni Jenkinson (XVI asr), Filipp Yefremov (XVIII asr), Nikolay Muravyov (XIX asr), Aleksandr Borns (XIX asr), Evgeniy Meyendorf (XIX asr), Nikolay Xanikov (XIX asr) kabi sayyohlar va elchilarning esdaliklari O‘rta Osiyo xonliklarining siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy ahvoli haqida qimmatli ma‘lumotlarni o‘z ichiga olgan.

Arxiv materiallari: Rossiya imperiyasi arxivlarida, shuningdek, O‘rta Osiyo davlatlarida saqlanib qolgan rasmiy hujjatlar, yozishmalar, farmoyishlar va boshqa materiallari mintaqa tarixini o‘rganishda muhim rol o‘ynaydi. O‘rta Osiyoning XVI-XIX asrlar tarixini o‘rganishga bo‘lgan yondashuvlarda quyidagi asosiy konsepsiyalarni ko‘rish mumkin: Kolonial yondashuv: Rossiya imperiyasi davrida shakllangan bu yondashuv O‘rta Osiyoni “qoloq o‘lka” sifatida tavsiflaydi va Rossiya imperiyasining mintaqani “sivilizatsiyalash” missiyasini ulug‘laydi. Bu yondashuv asosida V.P. Nalivkin, M.A. Terentyev, A.P. Xoroshxin kabi mualliflarning asarlari yaratilgan. Sovet marksistik yondashuvi: Bu yondashuv O‘rta Osiyo tarixini “feodal jamiyat” rivojlanishi doirasida o‘rganadi va sinfliy kurashni tarixiy jarayonning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida

ko'radi. Bu yondashuvda A.Yu. Yakubovskiy, B.G. Gafurov, I.P. Petrushevskiy kabi olimlarning tadqiqotlari muhim o'rin egallaydi. Milliy-demokratik yondashuv: Mustaqillik davrida rivojlangan bu yondashuv O'rta Osiyo xalqlarining madaniy va milliy o'ziga xosligini ta'kidlaydi, an'anaviy jamiyat va davlatchilikning ijobiy jihatlarini ko'rsatadi. Bu yondashuvda H. Ziyoev, A. Askarov, D. Alimova kabi olimlarning asarlari alohida ahamiyatga ega.

Zamonaviy integrativ yondashuv: Oxirgi yillarda rivojlanayotgan bu yondashuv turli metodologik an'analarni birlashtiradi va O'rta Osiyo tarixini global kontekstda, madaniy aloqalar va o'zaro ta'sirlar doirasida o'rganadi. Bu yondashuvda F. Starr, U. Tukhtiev, B. Babadzhanov kabi olimlarning tadqiqotlari e'tiborga loyiq. Zamonaviy tarixshunoslarning O'rta Osiyoning XVI-XIX asrlar tarixini o'rganish bo'yicha quyidagi asosiy muammolar va istiqbolli yo'nalishlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

Metodologik muammolar: An'anaviy tarixiy manbalarni zamonaviy metodikalar asosida qayta ko'rib chiqish zarurati, Turli tarixiy maktablar yondashuvlarini integratsiyalash, Interdisiplinar tadqiqotlar metodikasini rivojlantirish

Manbashunos muammolar: Yangi tarixiy manbalarni ilmiy muomalaga kiritish zarurati, Mavjud manbalarni zamonaviy ilmiy usullar bilan qayta tahlil qilish, Mahalliy va xorijiy arxivlardagi materiallarni kompleks o'rganish

Istiqbolli yo'nalishlar: O'rta Osiyoning XVI-XIX asrlar tarixini global tarixiy jarayonlar kontekstida o'rganish, Mintaqaning turli davlatlar bilan madaniy, siyosiy va savdo aloqalarini chuqur tadqiq etish, O'rta Osiyo xonliklarining ichki siyosiy tizimi va davlat boshqaruvi tizimini yangicha talqin etish, O'rta Osiyo xalqlarining madaniy merosi va ilmiy yutuqlarini zamonaviy nuqtai nazardan baholash

Xulosa. O'rta Osiyoning XVI-XIX asrlar tarixi tarixshunosligi murakkab va ko'p qirrali jarayondir. Tarixshunoslikning har bir bosqichi, har bir ilmiy maktab O'rta Osiyo tarixini tushunishga o'z hissasini qo'shgan. An'anaviy mahalliy tarixshunoslik asosan faktologik materiallar bilan boyitgan bo'lsa, Rossiya imperiyasi davri tarixshunosligi ilmiy metodologiya va arxiv materiallari bilan to'ldirgan. Sovet davri tarixshunosligi esa

ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni chuqur o'rganishga e'tibor qaratgan. Mustaqillik davri tarixshunosligi esa milliy qadriyatlar va tarixiy merosni qayta baholash imkoniyatini berdi.

Zamonaviy tarixshunoslikning asosiy vazifasi ilgari surilgan konsepsiyalarni tanqidiy tahlil qilish, turli metodologik yondashuvlarni integratsiyalash va O'rta Osiyoning XVI-XIX asrlar tarixini xolisona, har tomonlama o'rganishdan iborat. Bu vazifalarni amalga oshirishda xorijiy va mahalliy olimlar hamkorligini kuchaytirish, yangi arxiv materiallarini ilmiy muomalaga kiritish va zamonaviy tadqiqot metodikalarini qo'llash muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ahmedov B.A. O'zbekiston tarixi manbalari. – Toshkent: O'qituvchi, 2001. – 352 b.
2. Bartold V.V. Sochineniya. Tom VIII. Raboty po istoriografii. – Moskva: Nauka, 1973. – 723 s.
3. Ziyoev H. O'zbekistonda mustamlakachilik va milliy zulm tarixidan. – Toshkent: Sharq, 2000. – 318 b.
4. Lunin B.V. Istoriografiya obshchestvennyx nauk v Uzbekistane. – Tashkent: Fan, 1974. – 386 s.
5. Mukminova R.G. Sotsialnaya differentsiatsia v gorodax Uzbekistana v XV–XVI vv. – Tashkent: Fan, 1985. – 208 s.
6. Alimova D.A. Istoriya kak istoriya, istoriya kak nauka. – Tashkent: Uzbekistan, 2008. – 296 s.
7. Rtveladze E., Saidov A. Amir Temur v zerkale mirovoy nauki. – Tashkent: O'zbekiston, 1996. – 198 s.
8. Xodjayev A. Kitayskie istochniki po istorii Sredney Azii – Tashkent: Fan, 2007. – 238 s.
9. Holiqova R. Markaziy Osiyo tarixshunosligi masalalari. – Toshkent: TDSHI, 2013. – 178 b.
10. Starr S.F. Lost Enlightenment: Central Asia's Golden Age from the Arab Conquest to Tamerlane. – Princeton: Princeton University Press, 2013. – 634 p.